

החופש הוא תמיד החופש של מי שחושבים אחרת:

דיווח ומחשבות על יום עיון לרגל השקת ספר מאמרים של רוזה לוקסמבורג

השבוע נערך בתל-אביב יום עיון לרגל השקת ספר מאמרים של רוזה לוקסמבורג, שיצא בהוצאת הקיבוץ המאוחד/קו אדום, ואורגן בשותפות עם הנציגות של קרן רוזה לוקסמבורג בישראל.

את יום העיון פתחו ונעלו נציגים של קרן רוזה לוקסמבורג ושל מפלגת השמאל הגרמנית ("לינקה") העומדת מאחורי הקרן. הדוברים ציינו את שש שנות הפעילות המוצלחת של הנציגות בישראל, בראשות אנגליקה טים אשר מסיימת את תפקידה בימים אלו. בנוסף, נשא דברי פתיחה גיורא רוזן – עורך ספרי קו אדום, שהדגיש את המחויבות של המו"ל (הוצאת הקיבוץ המאוחד) לאג'דה פוליטית שמאלית.

בחרתי את אמרתה המפורסמת של רוזה לוקסמבורג "החופש הוא תמיד החופש של מי שחושבים אחרת" כמענה מידי לשאלת האקטואליות של המאמרים שהופיעו לראשונה לפני כמה שנים ויותר. כמובן שלא מדובר רק באבחנה מבריקה אחת, אלא בהשקפת עולם מקיפה אשר מבוססת על הבנה עמוקה של אופי המשטר הקפיטליסטי ומגוון גילוייו. הלבוש הספציפי של חלק מן התופעות השתנה באופן משמעותי ביותר במאה השנה האחרונות, אלא שעקרונות היסוד ובעיות היסוד של המשטר לא השתנו, ולפיכך עקרונות היסוד של הביקורת על המשטר ושל האלטרנטיבה לו תקפים גם כיום.

את הקואורדינטות המרכזיות במחשבתה של רוזה לוקסמבורג הציג פרופסור **משה צוקרמן** מאוניברסיטת תל-אביב, אשר הרצאתו פתחה את יום העיון. משה הדגיש את נאמנותה של רוזה לוקסמבורג למחשבתו של מרקס ואת התנגדותה לרוויזיה הרפורמיסטית של ברנשטיין. נושא זה (ראו מאמרה "רפורמה חברתית או מהפכה") היה מרכז הרצאתו של דב חנין (ראו בהמשך). הנקודות אשר הדגיש צוקרמן הינן: (1) אין שינוי מהפכני ללא בסיס חברתי רחב, (2) היכולת של הקפיטליזם לערפל את התודעה, (3) הקשר בין קפיטליזם לבין אימפריאליזם ופשיזם.

הניסיונות של אליטה אינטלקטואלית לקדם **שינוי מהפכני ללא בסיס חברתי רחב** הם במהותם בלתי-דמוקרטיים ופגם מהותי זה הינו קטלני לפרויקט השחרור אשר חייב להיות פרויקט של שחרור עצמי של החברה. הבסיס החברתי הרחב לשינוי מותנה בהבשלה של תנאים כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים. ההבשלה הזאת היא תנאי הכרחי לאפשרות של שינוי מהפכני. בעוד שבעבר הדגישו יותר את התנאים הכלכליים והחברתיים (ז"א דרגת ההתפתחות של הייצור ואופי היחסים החברתיים ו/או ההסדרים המוסדיים החברתיים), הרי שכיום יש להדגיש את התנאים התרבותיים והפוליטיים (ובפרט את השליטה של הקפיטליזם בתודעה).

השליטה הנוכחית של הקפיטליזם בתודעה היא פועל יוצא של חדירתו העמוקה יותר לכל זירות החיים וההוויה. מרקס הצביע על האופי המערפל והמטעה של הקפיטליזם אשר מייצר תודעה כוזבת, וגם רוזה לוקסמבורג עמדה על אספקט מהותי זה, אלא שבעידן הנוכחי, דווקא בתקופה בה סתירותיו הפנימיות נהפכו לחמורות עוד יותר, מצליח הקפיטליזם להציג את עצמו כסדר הטבעי של הדברים. כאן מדובר בהצלחה פנומנלית: הציבור הרחב מזהה את האינטרסים שלו באלו של ההון, אינו רואה שום תחליף לשליטה של ההון בכלכלה ובחברה, ולפיכך פועל פעם אחר פעם כנגד האינטרסים האמתיים של עצמו ובכך מחמיר עוד יותר את מצבו.

הקשר של הקפיטליזם לאימפריאליזם ולפשיזם הינו מהותי. הקיום של חוץ בלתי קפיטליסטי הינו חיוני לפתרון הסתירות הפנימיות של הקפיטליזם. ההיגיון הזה הוביל לקולוניאליזם שמצדו הוביל לאימפריאליזם. ההתפתחות הזאת של סוף המאה התשע-עשרה זוהתה לראשונה ע"י לוקסמבורג ולנין. להתפתחות זאת לוותה כסות אידאולוגית: האינטרסים הקולוניאליים נעטפו באידאולוגיה שקרית של נאורות, ובאותו אופן הולבשה התפנית המיליטריסטית בהתלהבות לאומנית. כאשר המתחים החברתיים במטרופולין התעצמו במהלך המשבר הכלכלי שבא לאחר המלחמה (שלא פתרה את הבעיות) – הופיע הפשיזם.

לדעתי, הבנת הנקודות הללו, ובעיקר הראשונה והשנייה, מאיינת את הביקורת הלא הוגנת כנגד מפלגות וארגוני השמאל כאילו הן אשמות באי-הפופולריות של עמדותיהן. רמת הפופולריות של עמדות מסוימות תלויה ראשית לכל בתנאים הכלכליים, החברתיים, התרבותיים והפוליטיים. בפרט, לנוכח השליטה המוחלטת של הקפיטליזם בתודעה החברתית הרחבה, אין לכוחות השמאל כמעט מרחב לפעולה. לפני כמה שנים, בשיא המשבר הכלכלי האחרון, היה נראה שהשליטה הזאת מתערערת וכוחות השמאל ניסו להגביר את השפעתן על סדר היום הציבורי, אלא שבדיעבד נראה שהשליטה הקפיטליסטית הינה עמוקה יותר ו/או שהמשבר אינו עמוק מספיק על מנת לערערה.

אני מבקש להדגיש שאלו מסקנות שבדיעבד, ודברים דומים ניתן לומר בדיעבד על המחאה החברתית בארץ בקיץ 2011 או על מרד הסטודנטים של שנות השישים. כוחות השמאל ניסו לפעול בכל המקרים הללו, ונראה לי שהם פעלו נכון, אלא שבכל המקרים נכשל הניסיון להוביל את ההתקוממות למהפכה חברתית של ממש. לדעתי, טועה מי שמאשים את השמאל בכישלונות הללו: שורש הכישלון הוא בעובדה, אשר ברורה (רק) בדיעבד, שהתנאים לא היו בשלים. כפי שהדגישו מרקס ולוקסמבורג, **דרוש סובייקט קולקטיבי שמבין את הצורך בשינוי רדיקאלי בסדר החברתי, שמבין שצדק חברתי אינו אפשרי במסגרת המשטר הקפיטליסטי**. תנאי זה לא התקיים במרד הסטודנטים של שנות השישים, וודאי שלא התקיים במחאה החברתית הישראלית של קיץ 2011, שסירבה לדבר על קפיטליזם (ולא "רק" על הכיבוש).

בעניין הסירוב של המחאה החברתית בישראל להתייחס לכיבוש והנאמנות שלה לשיח המיליטריסטי הדומיננטי בחברה הישראלית אפשר לשאול האם מדובר רק בתודעה כוזבת אשר לא מזהה את האינטרסים האמתיים בשלום, אשר יאפשר לטפל בבעיות החברתיות האמתיות, או שמדובר בחוסר הביטחון של המזדהים עם האידאולוגיה הציונית ביכולתה להתקיים בתנאים של שלום? ובהקשר זה ראוי להזכיר את הקדימות ההיסטורית (ולא רק האידאולוגית) של האידאולוגיה הציונית למציאות החברתית הישראלית.

שאלות אלו על המקורות העמוקים של הווייתנו מובילות להרצאתה של פרופסור **אוה אילוז** מן האוניברסיטה העברית. בתשובה לשאלה על מעמד "האינטלקטואל הציבורי" הדגימה אוה את העיקרון של **חוסר המחויבות לתשובה שסומנה מראש** בעניין שלה בשאלות כגון איך לפרש את העיוורון החברתי האופייני לחברה הישראלית. (ברצוני להדגיש שחוסר המחויבות שעליו מדובר הינו חוסר מחויבות לתשובה נתונה מראש, אשר כרוך במחויבות עילאית לחקירה חסרת פניות של שאלות חשובות אשר עולות מן המציאות.)

אילוז מאפיינת את החברה הישראלית **כחברה שהמרקם הנורמטיבי הבסיסי שלה פגום**. חברה ששורר בה היפוך ערכי בו הטוב מוצג כרע ולהיפך. דוגמאות כלליות כוללות את הסגידה לכוח, חוסר המחויבות לערכים אוניברסליים, וחוסר לקיחת אחריות. דוגמאות ספציפיות כוללות את חוסר התגובה הציבורית הרחבה לשלל שערוריות נורמטיביות (ע"ע התנהלותו הפרטית של נתניהו) או את העובדה שרצח רבין לא הוביל לתבוסה צורבת של הימין שהסית כנגדו.

בתשובה לשאלה על אחריותו של האינטלקטואל הציבורי אמרה אילוז שלדעתה מדובר בנאמנות לתפקידו הראשי שהוא להזכיר או להחדיר לחברה את המחויבות לנורמות אוניברסליות. המקור ההיסטורי של התפקיד הוא בפרשת דרייפוס שם האינטלקטואל זוהה כזה היוצא כנגד פולחן האומה הפרטיקולרי ומחדיר או מזכיר נורמות אוניברסליות. ודוק: היו אנשי רוח שתמכו במערכה של הימין כנגד דרייפוס, אלא שאלו לא זכו לשם "אינטלקטואל".

בצרפת, האוניברסליות היא מובן מאליו. היא נובעת מעצם הרעיון של הרפובליקה. תפקיד האינטלקטואל שם הוא להזכיר את המחויבות הזאת ולהצביע על מה שכרוך במימושה. בארץ, אוניברסליות נתפסת כמה שמחוץ לקולקטיבי. ההיגיון של המשטר מנוגד לאוניברסליות, וזה אולי שורש ההיפוך הנורמטיבי שדובר עליו לעיל.

המייבאים את הפוסט-מודרניות מן המערב שוכחים שזאת התפתחות של המודרניות, שמבקרת את הפוטנציאל דכאני של האוניברסליות. יש לכך הצדקה כאשר העקרונות של האוניברסליות הם כבר מובנים מאליהם: כאשר זכויות האדם באשר הוא אדם מכובדות באופן עמוק. מתוך כיבוד של זכויות האדם האוניברסליות (ולא מתוך כוונה להפר אותן), ראוי לצאת כנגד התביעה מן היחיד לוותר על נאמנות לזהות פרטיקולארית. הרב-תרבותיות נבנית על בסיס האוניברסליות לא במקומה.

במאבק להחדרת נורמות אוניברסליות יש להיזהר שלא לפגוע בכבוד העצמי של אנשים אשר כרוך בזהותם הפרטיקולרית. יש לכבד את החרדות והאמונות של הקבוצה המבוקרת.

ח"כ **דב חנין** דן במאמרה של לוקסמבורג "**רפורמה חברתית או מהפכה**" (1898). הוויכוח כנגד התזה הרוויזיוניסטית של ברנשטיין הוא יסודי. ברנשטיין גורס שהקפיטליזם מצליח להתגבר על סתירותיו הפנימיות ולכן לדעתו המהפכה, שאמורה להבנות מסתירות אלו, אינה אפשרית. לוקסמבורג טוענת שהסתירות רק מועתקות מן המטרופולין לקולוניות, ולכן אינן נראות במרכז. דב מדבר על היצוא של הסתירות במרחב (לפרובינציות) ובזמן (לעתיד), ואומר שכרגע אין יותר אפשרות ליצוא כזה: הקפיטליזם הוא גלובלי והזמן אוזל בשל הבעיה הסביבתית. המלחמות הנוכחיות הן פועל יוצא של המבוי הסתום: הם אינן סטייה של המערכת הנוכחית אלא דרך הניהול שלה. כל זה מוביל להחרפת הברוטאליות של המערכת, כך שהאמרתה של לוקסמבורג "סוציאליזם או ברבריות" נהפכת מאוד מוחשית.

האמרה הנ"ל מייצגת נאמנות למטרה שבאופק – דהיינו סוציאליזם. ברנשטיין חסר את האופק הזה, ו"דרך הרפורמות" שלו אינה מובילה לשום מקום. הרעיון שלו שהדרך היא העיקר דינו להתנוון מחוסר כיוון. לוקסמבורג אינה שוללת רפורמות, אבל לגביה הם חלק מן הדרך לכיוון מוגדר היטב. הרפורמות צריכות לשרת התקדמות לעבר סוציאליזם. ליצור את התנאים. המאבק עליהם מכשיר ומגבש את מעמד העובדים. המאבקים של ההווה נבנים מתוך הפרספקטיבה של העתיד. כדברי לנין "רק מהפכנים יודעים לעשות רפורמות טובות."

דב חנין דן גם במאמרה של לוקסמבורג "**הערות ביקורתיות על המהפכה הרוסית**" אשר מצביע על שגיאה תאורטית (ולא רק מעשית) של המהפכה הרוסית: הרעיון שיתכן, ולו באופן זמני, לבנות סוציאליזם ללא דמוקרטיה. הדמוקרטיה היא מהות הסוציאליזם אשר מרחיב את תכולתה באופן רדיקאלי הן ע"י ביטול שלטון ההון בפוליטיקה והן בהכנסת הדמוקרטיה למקום העבודה שהוא הזירה החברתית המרכזית.

שאלה מרכזית בהקשר זה היא איך שומרים על תמיכה רחבה במעשה המהפכני. התשובה היא שיש להציע פתרונות לבעיות הקונקרטיות המרכזיות אשר מעסיקות את הציבור הרחב, ועל פתרונות אלו להיגזר מתוך עקרונות סוציאליזם ולפיכך לתרום לקבלה רחבה של עקרונות אלו. דוגמא עכשווית לפעולה כזאת היא החלטות הראשונות של ממשלת השמאל הרדיקאלי ביוון אשר כללו ביטול של מספר צעדי צנע של הממשלה הקודמת.

את המזג הספונטני, הנון-קונפורמיסטי והחוקר של רוזה לוקסמבורג יצגה **נבילה אספניולי**, פעילה חברתית ופמיניסטית רבת וותק. היא פתחה בסדרה של שאלות כגון "מה תוקע אותנו?", "האם אנחנו מאתגרים את עצמנו?", "מה למדנו מן הכישלונות?", "ואיפה החברה הפלסטינית (בדיון הזה?)?"

אספניולי הזירה מפני התמקדות בסבל העבר ("תחרות של סבל בין השואה לנכבה"), ודרשה שהשיח יתמקד בזכויות קיום בסיסיות. תביעה של זכויות על בסיס של סבל בעבר הינה עיוות מחשבת. כמוכן, יש להיזהר משיח לאומני אשר מונע דיון בשאלות החברתיות והכלכליות הממשיות.

העיתונאי **גדעון לוי**, המדווח בקביעות על עוולות הכיבוש בעיתון "הארץ", היה אחרון הדוברים. הוא גרס שמיקוד הדיון הציבורי בעניין השלום חוטא לראשוניות של נושא הצדק אשר קודם מוסרית לשלום. שלום יבוא לאחר שיהיה צדק (ולו חלקי), ולא לפניו. התביעה צריכה להיות סיוע הכיבוש ללא כל תנאים.

לוי ציין כי זכות הדיבור מותנת היום ברמת הציונות של הדובר. בעניינים המרכזיים שעל סדר היום, החופש ניתן רק לשכפול ומחזור של המסרים הממשלתיים, דבר שבו מתמחים אמצעי התקשורת. לאחר יום של חזרה תקשורתית על המסרים, מדקלמת אותם האוכלוסייה בשיחות הערב. ללא מנגנון ההכחשה הזה לא ניתן לדמיין את המשך הכיבוש.